

UDK: 373.24

Fotima CHORIYEVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Xorijiy tillar fakulteti katta o'qituvchisi
E-mail: f.talibovna92@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM dotsenti F.Atamurodova taqrizi asosida

OLIV TA'LIMDA SAMARA BERADIGAN LINGVO-METODIK YONDASHUVLARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada muallif chet tilini o'qitishda lingvo-metodik yondashuvning afzalliklarini rivojlantirish yo'llari xususida atroflicha asoslab bergan. Bundan tashqari maqolada chet tilini o'zlashtirishdagi zaruriy shart sharoitlar xususida ham bayon etgan.

Kalit so'zlar: Lingvo-metodik tajribasi, integratsiya, tabaqalashtirish va didaktik tamoyillar, malaka va ko'nikmalarini shakllantirish oliy ta'lim, zamonaviy raqamli texnologiyalar, ruhiyat.

МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ ЭФФЕКТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ И МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В данной статье автор подробно объяснил преимущества лингвометодического подхода к обучению иностранному языку, а также пути его развития. Кроме того, в статье также описаны необходимые условия для овладения иностранным языком.

Ключевые слова: Лингвометодический опыт, интеграция, дифференциация и дидактические принципы, формирование квалификации и умений, высшее образование, современные цифровые технологии, психология.

METHODS FOR DEVELOPING AN EFFECTIVE LINGUISTIC-METHODOLOGICAL APPROACH IN HIGHER EDUCATION

Annotation

In this article, the author explained in detail the advantages of the linguistic methodological approach to teaching a foreign language and the ways of its development. In addition, the article describes the necessary conditions for mastering a foreign language.

Key words: Linguistic and methodological experience, integration, differentiation and didactic principles, formation of competencies and skills, higher education, modern digital technologies, psychology.

Kirish. Jamiyat rivojlanishining yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, iqtisodiyotning globallashuvi, hayotning turli sohalaridagi integratsiya chet tillarini madaniyatlararo, ish bo'yicha va shaxsiy muloqot vositasi sifatida o'rganishni taqozo etadi. O'quv fani sifatida chet tili oliy ta'limda faol o'rganila boshlaydi. Davlat ham, jamiyat ham universitet talabarlari uchun chet tilini o'rganish, o'rganuvchining qobiliyatidan qat'iy nazar, barcha bolalar uchun foydali ekanligini tan oldi, chunki bu quyidagilarga yordam beradi: talabanning ruhiy funksiyalarini (tafakkur, diqqat, xotira, idrok etish va shu kabilar) va uning nutq qobiliyatlarini rivojlantirish; yangi tilda muloqot qilish orqali o'rganuvchining jahon madaniyatiga erta kirishi; birinchi chet tilini yanada sifatli egallash, bu esa uni keyingi bosqichlarda o'rganishni davom ettirish uchun asos yaratadi, bilish zarurati tobora yaqqol namoyon bo'ladigan ikkinchi va uchinchi tillarni o'rganish uchun imkoniyatlar ochadi.

Hozirgi vaqtda chet tilini o'rganishga talab sababli ushbu mutaxassislik o'qituvchilariga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi.

Ko'pchilik holatlarda nafaqat voyaga yetgan talabalar o'rtasida balki kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining yoshga bog'liq psixologik va fiziologik xususiyatlari, chet

tilini egallash qonuniyatlari hisobga olinmaganligi kuzatiladi. Talabalar bilan ishlashning asosan frontal shakllari qo'llaniladi, avtoritar muloqot uslubi kuzatiladi, integratsiya, tabaqalashtirish va didaktik tamoyillari amalga oshirilmaydi. Bundan tashqari, quyidagilar tez-tez kuzatiladi: barcha mutaxassislik fanlarni chet tilida o'qitishga bo'lgan bepisandlik; qo'shimcha maashg'ulotlarni kiritish; o'quv xonalarining o'quv materiallari va yangi texnologik qurilmalar bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi; uy vazifalarining hajmi kattaligi va bog'liq emasligi; talabalarga qo'yiladigan yuqori talablar, bu esa talabalar va ularning o'qituvchilarini tushunmovchilik va stress holatlarga, shuningdek repetitorlar bilan qo'shimcha mashg'ulotlarga olib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Haddan tashqari, zo'rma zo'raki mashg'ulotlar o'rganuvchi ruhiyati uchun jiddiy oqibatlar olib keladi. Umumiy olganda unda tilni o'rganishga qiziqish yo'qoladi. Eng salbiy oqibatda qo'yiladigan talablar haddan tashqari og'irlik kilib uning yengilishiga sabab bo'ladi xamda katta hayotda ham uning psixikasi boshqa mag'lubiyatlarga ham tayyor bo'ladi. Chunki, muvaffaqiyatsiz kishi o'zini baxtsiz his qiladi, uning hissiy va ijtimoiy rivojlanishi sekinlashadi. Bularning barchasi jismoniy va ruhiy salomatlikka zarar yetkazadi, chet tilini

o'zlashtirishga va umuman o'qishga bo'lgan qiziqishga ijobiy motivatsiyaning yo'qolishiga olib keladi. Agar yoshlikdan bolalarga ona tilida bo'lmagan jumlaning qurish tamoyillarini shunchaki mexanik eslab qolish emas, balki uni tushunishni tushuntira olinsa, chet tilini o'rganish keyingi bosqichlarda samarali bo'ladi. O'quv jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish va diqqatni jamlash qobiliyatlari muhim rol o'ynaydi.

Talabalarda xotira, tafakkur va diqqatni rivojlantirish ularning chet tilini o'rganish qobiliyati bilan chambarchas bog'liq. Ma'lumki, chet tilini o'rganish qobiliyati maktab o'quvchilarining chet tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirishini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. "Tilni o'rganish tushunchasining orqasida:

a) oliy asab faoliyatining xususiyatlari majmui hamda psixologik jarayonlarni belgilovchi boshqa individual xususiyatlar (asab tizimining umumiy turi, temperament, xarakter);

b) xotira, tafakkur, idrok, tasavvur kabi jarayonlarni borishidagi individual tafovut;

v) muloqot bilan bog'liq shaxs xussiyatlari o'rtasidagi farqlar yotadi" [Leontyev, 1985].

Demak, chet tilini egallash jarayonida rivojlantirishi mumkin bo'lgan chet tiliga qobiliyatlarning asosiy komponentlari bo'lib xotira, tafakkur va diqqat hisoblanadi. Talabada mazkur jarayonlar qay darajada rivojlanganligiga qarab malaka va ko'nikmalarning shakllanishi muvaffaqiyati, ularni egallash osonligi va tezligi bog'liq bo'ladi. Chet tilini o'rganishga qobiliyati past o'quvchi – xotirasi, tafakkuri va diqqati kam rivojlangan boladir. Ularni esa rivojlantirish mumkin va shart. O'rgatish san'ati mohiyati muayyan vaziyatda talab qilinadigan yordam turini, shuningdek, uni eng yaxshi tarzda ta'minlash usullarini aniqlashdan iborat. Biroq o'qituvchilarning aksariyati o'quvchilar rivojlanishining faqat joriy darajasini inobatga oladi; past o'zlashtirishda o'quvchilar qobiliyatsiz deb tavsiflanadi va o'qituvchi o'z vazifasi sifatida "ularni ishlashga majburlash" yoki eng yaxshi vaziyatda "fanga qiziqtirish" deb biladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarning chet tiliga qobiliyatlarini rivojlantirishning tubdan yangi yo'li - ularga o'quv faoliyatining oqilona, samarali usullariga o'rgatish hamda ularning ruhiy funksiyalarini (xotira, tafakkur, diqqat, tinglab idrok etish va shu kabilarni) mashq qildirishdir. Agar barcha o'quvchilarda chet tiliga qobiliyatlarini yetarlicha rivojlanish darajasini ta'minlash vazifasini o'z oldimizga qo'ysak, u holda o'qitishni shaxsga yo'naltirilganlik tamoyiliga amal qilish, o'quv vazifalarini tuzishda va rejalashtirishda ruhiy rivojlanishning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur bo'ladi. Mazkur muhim pedagogik-psixologik tamoyilni inkor etish shunga olib keladiki, qobiliyatliroq va moyilroq o'rganuvchilar o'zining rivojlanishida sekinlashib qolishadi, ularda bilish faolligi, ish sur'ati, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga tayyorligi darajasi pasayadi, "kuchsiz" tayyorlangan o'quvchilar "o'rtacha", ayniqsa "kuchli" o'quvchilarning darajasiga yeta olmaydi.

Yuqoridagi fikrlar o'quvchilarning o'rganishga umumiy ijobiy munosabatida namoyon bo'ladigan ruhiy jarayonlari, ularning bilish jarayonlari va qiziqishlarini rivojlantirish muhimligini yana bir bor ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. O'quv faoliyatida ko'nikma va malakalarni shakllantirish – o'quvchilarning o'quv mustaqilligini shakllantirish jarayonidir. U o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati bosqichida taqlid harakatlaridan boshlanadi, o'z ruhiy jarayonlarining anglanganligi va ixtiyoriyligi paydo bo'lishi bosqichidan, o'rganilgan harakatlarni takrorlash bosqichidan o'tadi va ijodiy faoliyat bosqichiga yetadi. O'quvchida

mustaqillikning shakllanishi jarayonida uning uch bosqichini ajratib ko'rsatish qabul qilingan: reproduktiv-taqlid, izlanish-bajarish, ijodiy. Mustaqillikning ushbu bosqichlariga muvofiq mustaqil ishning uch turi: taqrorlovchi, o'zgartiruvchi va ijodiy kabi turlari ajratib ko'rsatiladi. Boshlang'ich sinflarda mustaqil harakatlar endigina shakllana boshlaydi, shuning uchun mustaqil ishning asosiy turlari bo'lib takrorlovchi va o'zgartiruvchi bo'ladi. Ular o'quvchilarning reproduktiv-taqlid va izlanish-bajarish o'quv mustaqilligini shakllantirishga hissa qo'shadi, bu esa o'rta va yuqori darajadagi ijodiy turdagi mustaqil ishlarga o'tish uchun asos yaratadi. Shu bilan birga shuni ham hisobga olish kerakki, muayyan sharoitlarda ijodiy mustaqillik kichik sinf o'quvchilarida ham namoyon bo'lishi mumkin [Bezukladnikov, 1993].

Auditoriyadagi talabalarning diqqatini boshqarishda o'qituvchining vazifasi, shuningdek, jamlangan mehnat uchun qulay sharoit yaratishdan ham iborat bo'lib, bu mazkur shaxsiy xususiyatning paydo bo'lishi va saqlanishi uchun shartlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Topshiriqlarni bajarish uchun o'quvchilarga, birinchi navbatda, diqqatning barqarorligi va to'planishi (faoliyat predmetiga diqqatni jamlash) kabi fazilatlar kerak. Bu, ayniqsa, fonologik materiallar bilan ishlashda, shuningdek, juft bo'lib va guruh ishlarida muhim ahamiyatga ega. Ta'limni individuallashtirishda zarur shart-sharoitlarni yaratish uchun diqqatning rivojlanganlik darajasi yuqori va past bo'lgan o'quvchilar guruhlarini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Reproduktiv-taqlid mustaqillikni shakllantirish elementar ruhiy funksiyalarni: kuzatish, idrok etish, tushunish, tahlil qilish va taqqoslashni faollashtirishni nazarda tutib, ular obyektning muhim xususiyatlarini tanish, taqqoslash, ajratish va yodlash operatsiyalarini o'z ichiga oladi. Takrorlash turidagi mustaqil ishlar natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv topshirig'ini qabul qilish, topshiriqni bajarish ketma-ketligini tushunish, tayanch dalillar va harakat usullarini to'plash, topshiriqlarni oqilona bajarish va ularning faoliyati natijalarini to'g'ri baholash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Talabalarning mustaqilligini shakllantirish "Mustaqil ta'lim", audio va video materiallar bilan boshqariladigan mustaqil ishlash, loyihaviy ish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, faoliyatni erkin tanlash rejimida ishlash yordam beradi [Bezukladnikov, 1993; 2004].

Xususan, Qarshi davlat universiteti nomutaxassis talabalar uchun faoliyat ko'rsatadigan chet tili o'qituvchilari orasida lingvo-metodik tajribasini rivojlanishining past darajasi qayd etildi. Birinchi bosqich talabalar uchun chet tili o'qituvchisi lingvo-metodik tajribasiga qo'yiladigan talablarni asoslash va aniqlangan lingvo-metodik tajribasiga asoslanib, uzluksiz ta'lim kontekstida kasbiy tayyorlash va qayta tayyorlash jarayoni tashkil etish zarurati tug'ildi.

Ilmiy tadqiqot ishimizning maqsadi chet tilini o'qitish jarayonini tashkil etishda hamda ta'lim muassasalari ma'muriyati va pedagogik jamoasi tomonidan rioya qilinishi shart bo'lgan oliy ta'limda chet tili o'qituvchilarning malakasini oshirish talablarini shakllantirishda hisobga olinishi kerak bo'lgan psixologik-pedagogik qonuniyatlarni umumlashtirishdan iborat.

Talablarni shakllantirishda, birinchi navbatda, oliy ta'limda talabani chet tilini egallashdagi ko'nikmasini shakllantirish maqsadida sifat jihatidan yangi, shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi modelni amalga oshirishga qaratilganligidan va asosiy maqsadlarning bajarilishini ta'minlash uchun ishlab chiqilganidan kelib chiqdik:

o'quvchi shaxsini, uning ijodiy qobiliyatlarini, o'rganishga qiziqishini rivojlantirish, o'rganishga intilish va qobiliyatini shakllantirish;

axloqiy va estetik tuyg'ularni, o'ziga va atrof-olamga hissiy-qadriyatli ijobiy munosabatni tarbiyalash;

turli xil faoliyat turlarini tashkil etishning bilim, ko'nikma va malakalari tizimini egallash;

o'quvchilarning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash;

talabning individualligini saqlash va qo'llab-quvvatlash.

Oliy ta'lim har bir individning qobiliyatini ochib berishga va uning individualligini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan. Shu bilan birga, oliy ta'limning ustuvor vazifasi kerakli malaka va ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lib, ularning darajasi butun ta'limning muvaffaqiyatini ko'p jihatdan belgilaydi. Oliy ta'limda ko'nikma va malakalarni rivojlantirish ko'p jihatdan fanlarni o'rganishga yondashuvning birligiga, fanlararo aloqalarni aniqlash va amalga oshirishga bog'liq bo'lib, bu fanlarning integratsiyasiga, fanlarning tarqoqligi va o'quvchilarning haddan tashqari yuklanishining oldini olishga, talabalar rivojlanishi uchun yagona asos yaratishga yordam beradi.

Ta'limda faoliyat ko'rsatadigan chet tili o'qituvchisi, shuningdek, umuman o'quv jarayonini tashkil etish uchun mas'ul shaxslar tomonidan ta'minlanishi kerak bo'lgan fiziologik va psixologik-pedagogik sharoitlarni hisobga olmasdan turib, chet tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirib bo'lmaydi.

Talabalarga chet tilini o'rgatishning vazifalaridan biri bo'lib ularning intellektini rivojlantirish hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashicha, boshlang'ich maktab yoshi – xotira, tafakkur va diqqatning jadal rivojlanishi davridir. Ammo, o'smir davrining Birinchi navbatda, nuro va tinglashni egallashda muvaffaqiyatni belgilaydigan oxirga paytlarida individual psixologik xususiyatlarini rivojlantirish kerak.

Gapirish va tinglashni egallash uchun eng muhim bo'lib verbal xotira hisoblanadi, chunki chet tilini o'rganishda yodlash uchun asosiy obyekt bo'lib verbal material hisoblanadi. Biz doimiy ishlatadigan xotira – verbal xotiradir va faqat istisno holatlarida biz tasvirli xotiraga murojaat qilamiz.

Eshitish xotirasi, ko'rish xotirasi, ularning birikmasi mavjud. Psixologiyaga ma'lumotlariga ko'ra, bir turdagi xotiraning kamchiliklari xotiraning boshqa turlari orqali qoplanishi mumkin. Almashtirish imkoniyati inson ruhiyatining eng muhim funksional xususiyatlaridan biri – ba'zi ruhiy xususiyatlarni boshqalari tomonidan juda yuqori darajada qoplash imkoniyati bilan izohlanadi. Shuning uchun o'qituvchining vazifasi, bir tomondan, qo'shimcha mashqlar yordamida o'quvchilarning eshitish xotirasi hajmini oshirish, boshqa tomondan esa, eshitish xotirasidagi kamchiliklarni xotiraning boshqa turlari bilan qoplash uchun sharoit yaratishdan iborat.

Xotira psixologiyasiga oid adabiyotlarda yodlash usuli sifatida tayanchlarning muhim roli qayd etiladi. Qabul qilinganki, chet tili o'rganuvchilari yodlashda ko'rgazmali tayanchlarning roli oshib borib, ular quyidagi: operativ xotirani bo'shatish, o'quvchilar xotirasida aniq nutq namunalari shakllantirish, chet tilida nutq faoliyatini rag'batlantirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Chet tilidagi nutqni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning fikrlash faoliyatining ko'rsatkichlari sifatida ularning tinglash va o'qish jarayonida ehtimollik bashorat qila olish qobiliyati (analitik-sintetik operatsiyalarning rivojlanish darajasi ko'rsatkichi sifatida) ko'rib chiqiladi, bunga maxsus mashqlar orqali mustaqil ish yordam beradi.

O'quvchilar o'quv ishlarining muvaffaqiyati uchun zaruriy shart bo'lib diqqat hisoblanadi. Ixtiyoriy diqqatni shakllantirish bolaning umumiy intellektual rivojlanishi bilan bir vaqtda sodir bo'ladi, jumladan bu jadal firlash faoliyatining shartidir; tafakkur, o'z navbatida, diqqatga ham ta'sir qiladi.

O'quv jarayonida diqqat takomillashib, yanada ixtiyoriy, ya'ni uyushgan, tartibga solinadigan, boshqariladigan bo'ladi. Diqqatning o'quv materialini aniq va yorqin idrok etish va uni tushunishni, shuningdek, ma'lumotni tezroq, mustahkamroq eslab qolish va uzoq vaqt davomida xotirada saqlashni ta'minlaydigan hajm, jamlanganlik, barqarorlik, jadallik, qaratilganlik kabi xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan vazifalarni nazarda tutish lozim. Darslarda va uy vazifasini bajarishda maktab o'quvchilarning diqqatini boshqarish nafaqat, shubhasiz, diqqatni saqlash uchun muhim bo'lgan (chunki qiziqishga asoslangan diqqat kuchayib boradi, turli xil assotsiatsiyalarni chaqiradi va o'quvchi ega bo'lgan bilimlari bilan ko'p sonli aloqalarni o'rnatish o'z hissasini qo'shadi) mazmuni bo'yicha qiziqarli bo'lgan materialdan foydalanishdan, balki har bir o'quvchining materialni tushunishi, mashqlarni bajarish usulini bilishini ta'minlashdan ham iboratdir.

Xulosa va takliflar. Yuqorida aytib o'tilganidek, nazorat o'quv faoliyatining tarkibiy qismlaridan biridir. O'quvchilar tomonidan faoliyatning nazorat-baholash jihatlarni o'zlashtirishi – ularning topshiriqlarni bajarishdagi mustaqilligini rivojlantirishning bo'g'inidir. Agar tizimli nazorat nazarda tutilmasa, mustaqil ish mo'ljallangan natijani bermaydi. O'z-o'zini nazorat qilish – o'quvchi shaxsining uni o'rganish subyekti holatiga qo'yadigan yana bir qirrasidir. O'z-o'zini nazorat qilish qobiliyati tilni egallash bilan rivojlanadi va tashqi, anglangan shakldan ichki, avtomatik shaklgacha bosqichlardan o'tadi.

Tashqi o'z-o'zini nazorat qilishda xotirada saqlangan etalon bilan obyektiv mavjud bo'lgan ma'lumot manbai o'rtasida taqqoslash sodir bo'ladi. Taqqoslash natijasida, farqlar aniqlanganda, o'z-o'zini tuzatish amalga oshiriladi. Tashqi o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishda o'zaro nazorat va o'zaro baholashni tashkil etish katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Санжаева Р. Д. Психологическая готовность личности к деятельности как метакате-теория // образование. Личность. Общество. -2012, с 156.
2. Бердиева З.С. Сущность урока и требования к уроку иностранного языка // Вопросы педагогики. – 2019, №11-2. – С.45-48
3. "Teaching English to Speakers of Other Languages: An Introduction" by David Nunan, Cambridge University Press.: 2015, 240pp
4. "English for Specific Purposes: An International Approach" edited by Tom Hutchinson and Alan Waters, Cambridge University Press.:2016, 288pp